

якої ідеалізації істориків та їх праць. У своїх дослідженнях Д. Багалій опирається на праці попередніх дослідників, обговорює їх позиції, відтворюючи таким чином еволюцію суспільних поглядів на того чи іншого представника вітчизняної історичної думки. Намагаючись уникати однобічності історіографічного аналізу, вчений поєднував дослідження індивідуальностей істориків із загальними тенденціями розвитку історичної думки. На нашу думку, оцінки Д. Багалія наукового доробку та громадської діяльності вітчизняних істориків першої половини XIX ст. й сьогодні не втратили своєї актуальності й евристичної цінності.

1. Багалій Д.І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. – Х., 2001.
2. Багалій Д.І. Новий історик Малоросії // Там же.
3. Грушевський М. «Малоросійські песні» Максимовича і століття української наукової праці // Український історик. – 1984. – № 1/4.
4. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – К., 1996.
5. Грушевський А.С. М.А.Максимович (1804 – 1873). Из украинской историографии XIX в. // Известия ОРЯиСИАН. – 1906. – Т. XI. – Кн. 1.
6. Багалій Д.І. Нариси української історіографії за доби феодалізму й доби капіталістичної // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2...
7. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. 7.
8. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX ст. і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – 1990. – № 1/4.
9. Василенко Н. Очерки по истории Западной Руси и Украины. – К., 1916. – Т. III.
10. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – К.; Лейтциг, 1923.
11. Сфремов С. Без синтезу. До життєвої драми Куліша // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1923. – Кн. 4.
12. Коялович М. Прежние взгляды г. Кулиша на Россию и Польшу, на православие, унию и латинство // Церковный вестник. – 1882. – 5 июня. – № 23.
13. Бужинський М. Листи В. Б. Антоновича до Б. С. Познанського // Україна. – 1928. – № 5.

Markevych M.I. The Ukrainian Historians and Historic Science of the 1820th – 60th years in the Dmytro Bahaliy works. The article is dedicated to the analysis of the heritage of Ukrainian historians and the process of the formation of the native historic science in the 20th – 60th years of the XIX century in historiographic the Dmytro Bahaliy works. Is determined his role in the research of the problems concerning with the study of the romantic historiography.

Key words: historiography, D. Bahaliy, M. Maksymovych, O. Vodianskiy, P. Kulish.

Н. І. Самоїленко

ІСТОРИЧНА БОЛГАРИСТИКА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ МИКОЛИ ДЕРЖАВІНА

У статті аналізується внесок відомого російського та радянського славіста у розвиток досліджень з середньовічної і нової історії Болгарії, визначається його місце у сучасній славистиці.

Ключові слова: історіографія, славістика, болгаристика, М.Державін, болгарське середньовіччя.

Науковий спадок відомого російського болгариста Миколи Севастьяновича Державіна (1877 – 1953), уродженця с. Преслав колишнього Бердянського повіту Таврійської губернії, відомого історика, етнографа, мовознавця, палеографа, археографа є багатограним та різноманітним. Він залишив понад 500 наукових робіт. Цьому сприяли тривали та систематичні як наукові, так й особисті зв'язки дослідника з видатними представниками болгарської науки та культури.

Творчість вченого зафіксувала усі суперечливі перипетії історичної доби, коли він працював на болгаристичній ниві. М. Державін як науковець сформувався у 1890-ті рр. та перші десятиліття XX ст. В історії російської славістики це був час активного розвитку, урізноманітнення як тематики, так і методів досліджень, характер та спрямованість славистичних студій кореспондувалися із західноєвропейською науковою думкою. Відбувся процес закономірної спеціалізації славистичних дисциплін. Перші десятиліття XX ст. у російській університетській науці стали часом справжнього розквіту славістики, у тому числі і болгаристичних студій [1, 19-21]. Проте, лихоліття революцій 1917 р. на теренах колишньої Російської імперії, громадянська війна зумовили помітний регрес у російському слов'язознавстві: наукові центри припиняли своє існування, частина вчених змушена була емігрувати, а ті, хто залишився, перетворилися на об'єкт репресій у «справі славистів» [2, 80-83]. М. Державін належав до тієї генерації науковців, які зросли на кращих традиціях дожовтневої науки, зокрема славістики, але захоплені революційною романтикою, з різних причин лояльно поставилися до нової влади. Намагаючись втілити в життя шляхетні гасла радянської держави щодо вищої школи, вони віддавали усі свої сили служінню «інтересам освіти широких трудових мас» [3, 150]. Саме талант М. Державіна-педагога та організатора став конче потрібним новій владі. Науковцю вдалося знайти своє місце у нових умовах. Його заслуги повною мірою були оцінені ще за життя як радянськими, так і болгарськими нагородами. Він сприйняв ідеї революції, став першим «червоним ректором» (1922 – 1925) Санкт-Петербурзького університету, згодом деканом факультету мови та літератури, завідувачем кафедри слов'янської філології, плідно працював в АН СРСР, займався активно громадською діяльністю за доби, коли здатність відчувати політико-ідеологічну кон'юнктуру, обрати найбільш «бажані» теми для дослідження визначали не тільки творчі перспективи, але й саме життя. М. Державін, судячи з його біографії, спромігся засвоїти нескладні, але конче потрібні для виживання постулати, слідувати яким було вкрай важко.

Зрозуміло, що науковий доробок такого відомого славіста, як М. Державін, не міг не привертати увагу фахівців-істориків [4]. Проте, у розвитку історичної науки завжди надзвичайно важливим є звернення до спадку фахівців минулих років: багато забутих досліджень виявляються співзвучними «одвічним» проблемам науки. Кожне нове покоління істориків все глибше занурюється у творчість попередників. Навіть з огляду на те, що кожна наукова праця відображає специфіку свого часу, вона має бути включена у життя сучасної науки. Отже, спадок М. Державіна ще чекає об'єктивної та всебічної оцінки, адже цілісний аналіз його громадської та наукової діяльності досі нездійснений.

Із зміною пріоритетів у галузі історичних досліджень на межі XX – XXI ст., коли на першій план висунулася саме гуманітарна складова історичної науки, звернення до наукового доробку М. Державіна наближає до розуміння механізмів наступності у розвитку славистичних знань, зокрема болгаристики, за умов змін політичної влади, панування відвертого ідеологічного диктату у науці, вад жорстко обумовленого класового підходу та обмежень марксистського підґрунтя аналізу історичних явищ. Дослідження М. Державіна, з огляду на сучасний стан болгаристики [1, 35], дозволяють з'ясувати, що у науковому спадку славистичної думки на зламі історичних епох втратило свою значущість, що варто розвивати, які висновки та спостереження не витримали випробування часом.

На початковому етапі діяльності (1897 – 1916) увага майбутнього академіка, якій стояв біля витоків славістичних досліджень радянської доби, члена трьох Академій Наук (СРСР, АН Білоруської РСР, Болгарської АН), директора першого Інституту слов'янознавства АН СРСР, була зосереджена на вивченні болгарської діаспори. Втім, висвітлюючи життя болгар діаспори, він зацікавився питаннями історичної долі болгарського народу.

М. Державін дослідив питання щодо болгарських переселенців в Російській імперії, з'ясував закономірності та механізми збереження етнічної ідентифікації переселенців за умов, коли країна, яка їх приймала, здійснювала політику асиміляції. Ще навчаючись на третьому курсі Ніжинського історико-філологічного інституту, він отримав підтримку М. Дринова, згодом – Московського археологічного товариства, Академії Наук та Міністерства народної освіти. Наслідком його досліджень стала низка статей з етнографії болгарських колоній Таврійської та Херсонської губерній, видана на сторінках широко відомих наукових часописів тієї доби («Этнографическое обозрение», «Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества», «Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук», «Славянские известия», «Живая старина»). Доповнені матеріалами з етнографії та лінгвістики Бессарабської губернії, вони стали базою майбутньої узагальнюючої праці [5], яка була захищена як магістерська дисертація 1916 р.

У дисертації М. Державін передусім спирався на власні спостереження під час неодноразових відряджень у зазначені губернії, матеріали, накопичені у провідних дослідницьких центрах Росії та Болгарії, класичні праці А. Скальковського та А. Клауса. Він дослідив природно-географічні умови Новоросійського краю, численні дані про господарську діяльність, особливості побуту, житла, системи харчування, національного одягу, оригінальну систему родинних зв'язків, фольклору, різноманітних звичаїв, навіть дитячі ігри. Було узагальнено практично всю наявну на той час інформацію етнографічного характеру, вперше розроблено систему класифікації іноземних колоній у Російській імперії, здійснено спробу скласти бібліографічний покажчик болгарської літератури.

Творчий доробок М. Державіна наближає до розуміння змісту процесу етнічного самозбереження болгарської діаспори та адаптації до інонаціонального середовища. Фактично описані такі важливі компоненти етнічної ідентифікації, як стандарти повсякденної поведінки, набір настанов, приписів, стереотипів, що унормовують та регулюють внутрішньогрупові та міжгрупові зв'язки. Розкрито залежність етнічного самовизначення від соціальних, історичних та економічних умов, у яких знаходилась переселенська спільнота. Дослідження науковця дозволяють визначити ступінь активності етнічної свідомості болгарських переселенців як доволі високий. На це вказує низка факторів, визначених М. Державіном (відсутність стабільних соціально-економічних умов, культурна відокремленість за наявності певних ознак білінгвізму, приналежність більшості переселенців до однієї соціальної верстви, стабільність територіальних кордонів колоній, певна лояльність до соціально-політичної системи країни переселення). Таким чином, наукова спадщина М. Державіна зафіксувала розвиток основних компонентів етнічної свідомості болгарської діаспори на теренах колишньої Російської імперії.

З болгарськими сюжетами пов'язані не тільки перші публікації дослідника: впродовж усього життя вони займали одне із чільних місць у його розвідках. Докладаючи чимало зусиль до організації славістичних досліджень, після 1917 р. М. Державін у болгаристичних роз-

відках як галузі славістики спирався на тлумачення славістики як комплексу дисциплін, що охоплює всі сторони соціальної творчості слов'янських народів та їх культур [6, 13]. Маючи широкий видокіл історика та філолога, він зміг зреалізувати цей комплексний підхід у болгаристиці стосовно доби феодалізму та нового часу. Історичні розвідки тісно пов'язувалися з історико-літературними, останні хронологічно охоплювали період XVIII – XIX ст. Головна увага М. Державіна у галузі історичної болгаристики зосереджувалась на етногенезі болгар, розвитку феодальних держав (Перше та Друге болгарські царства), болгарському національному відродженні, що знайшло відображення в узагальнюючій чотиритомній праці «История Болгарии» (1945 – 1948).

Звертаючись до широкого кола історичних джерел, він спирався на марксистські методологічні засади, які стверджувалися впродовж 1920-х рр. у всіх галузях радянської гуманітаристики. Спрощений соціологізм та політична кон'юнктура не могли не позначитися, зокрема на тлумаченні етногенезу болгар [7]. Тривалий час М. Державін був щирим прибічником та наступником псевдонаукової теорії М. Марра. Основною думкою цього дослідника було твердження про єдність процесу розвитку всіх мов світу та його стадійності. Етнічні відмінності він не відокремлював від соціальних [8, 139]. Спираючись на нове вчення про мови М. Марра, М. Державін помилково стверджував, що визнання марксистського принципу єдності історичного процесу має довести відсутність етнічних особливостей. Наслідком такої хибної позиції стало однобічне тлумачення надзвичайно складної наукової проблеми етногенезу болгар та поверхове розуміння етногенетичних процесів на Балканах, що згодом визнав і сам науковець [9]. Зокрема, досліджуючи державотворчі процеси серед праболгар та слов'ян, науковець намагався з'ясувати етнічну приналежність праболгарських племен, очолюваних Аспарухом, проте не зміг дати чіткої відповіді [10, 169]. З'ясовуючи історичну долю болгарських держав на Балканах доби середньовіччя, він першим звернувся до соціально-економічних аспектів їх утворення та в цілому об'єктивно описав процес їх формування як феодальних. Проте, оцінка рівня розвитку Болгарії X ст., яку М. Державін ототожнює з розвитком Візантії, вочевидь, була значно завищеною [11, 108]. З огляду на час написання перших томів його «Истории Болгарии» – після завершення Другої світової війни й утвердження комуністів при владі в Болгарії – це можна вважати цілком зрозумілим. Адже, у такий спосіб розвінчувався пангерманський міф про нездатність слов'ян до історичної творчості та підтримувався новий режим в країні, який розглядався як чергова ланка у розвитку однієї з найдавніших державних традицій на європейському континенті.

Говорячи про Друге болгарське царство, М. Державін акцентував увагу на причинах слабкості слов'янської державності [12, 91-94, 97-100, 107-118]. Хоча жертвою завоювання турками та встановлення їх п'ятисотрічного панування країна стає через сто років після свого розквіту за Івана Калояна (1196 – 1207) та за Івана Асені II (1218 – 1241). Дослідник справедливо зауважує, що із смертю останнього країна перетворилася на арену «боротьби провладних партій... та йшла до загибелі» [12, 131]. Втім, за такого підходу незрозумілими є причини загострення феодальних усобиць та інші передумови встановлення османського панування.

Найбільш цінними є праці М. Державіна про болгарське національне відродження [13]. Не втратили своєї наукової вартості у сучасній науці спостереження науковця щодо характеру та змісту цього процесу, його хронологічних меж, місця в історії болгарської нації та її

культури. М. Державіну за радянських часів розвитку богаристики належить пріоритет у з'ясуванні соціально-економічного підґрунтя цього процесу.

Таким чином, творчий спадок М. Державина у галузі історичної богаристики неможливо одозначно оцінювати. На першому етапі своєї діяльності дослідник зосередив увагу на історії болгарської діаспори в Російській імперії, у висвітленні життя якої його заслуги безсумнівні. Наступний етап характеризується комплексним підходом до з'ясування актуальних та складних для свого часу наукових проблем, які за радянської доби вперше були розглянуті саме в працях науковця, – економічний та соціальний розвиток середньовічної Болгарії, суспільна свідомість крізь призму релігійних та релігійно-містичних рухів, болгарське національне відродження як завершальна доба формування нації, вирішення національного питання. Йому належить ініціатива створення узагальнюючої праці з історії країни. Дослідник не зміг уникнути спрощеного соціологізму у з'ясуванні проблем етногенезу болгар, що стало, з одного боку, результатом захоплення слабкою у науковому відношенні теорією М. Марра, а з іншого – політичної заангажованості. Проте, в цілому для свого часу доробок академіка М. Державина безсумнівно був кроком уперед.

1. Лаптева Л.П. Два века славяноведения в России (к 170-летию создания славистических кафедр в российских университетах) // *Славяноведение в России в XIX – XXI вв.* – М., 2007.
2. Горяинов А.Н. Славяноведы жертвы репрессий 1920 – 1940-х гг. Некоторые неизвестные страницы из истории науки // *Советское славяноведение.* – 1990. – № 2.
3. Жакова Н.С. Памяти выдающегося ученого слависта Н. С. Державина (к 100-летию со дня рождения) // *Вестник Ленинградского университета. Серия: история, филология, литература.* – 1978. – Вып. 1.
4. Аксенова Е.П. «Изгнанное из стен Академии»: Н. С. Державин и академическое славяноведение в 30-е годы // *Советское славяноведение.* – 1990. – № 5; Михеева В.В. Труд Н. С. Державина «Болгарские колонии в России» и его место в болгаристике // *III Дриновские чтения. Проблемы источниковедения, историографии, истории и культуры Болгарии, истории болгаристики: Тезисы докладов.* – Х., 1994; Наумов С.П. *Болгарське середньовіччя (VII – XIV ст.) в дослідженнях радянських істориків // Проблеми слов'язознавства.* – Вип. 24. – 1981; Пачев С.И. Колонии видинских переселенцев в Таврии в 60-е – 70-е гг. XIX в. // *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали.* – Т. 10. – Одеса; Велико Търново, 2009; Турков В.В. *Научное наследие Н. С. Державина в изучении переселения бессарабских болгар на южнорусские земли в 60-х гг. XX в. // Научова спадщина М. Державина і розвиток слов'язознавства: Мат. міжн. наук. конф. – Запоріжжя, 1995; Таранова В.Г. К оценке работ Н. С. Державина по проблемам ранней истории болгар // *Вопросы истории славян.* Вып. 6. – Воронеж, 1980; Хватов А.И. *Академик Н. С. Державин и съветската българистика // България 1300.* – София, 1983; Шанова З.К. *Державинские чтения в Санкт-Петербургском университете // Българистика.* – 2005. – № 11; та ін.*
5. Державин Н.С. *Болгарские колонии в России.* – Т. 1. – София, 1914; Т. 2. – Петроград, 1915.
6. Державин Н.С. *Наши задачи в области славяноведения // Труды Института славяноведения АН СССР.* – Т. 1. – Л., 1932.
7. Державин Н.С. *Албановедение и проблемы происхождения южных славян // Советская этнография.* – 1940. – № 3; *Його ж. Происхождение болгарского народа и образование Первого болгарского государства на Балканском полуострове // Советская этнография.* – 1946. – № 1; *Його ж. Славяне в древности. Культурно-исторический очерк.* – Б. м., 1948; *Його ж. Об этногенезе*

древнейших народов Днепр-Дунайского бассейна (К истории древних славян) // Вестник Древней истории. – 1951. – № 1.

8. *Советская историческая энциклопедия.* – Т. 9. – М., 1966.
9. Державин Н.С. *К вопросу о происхождении болгарского народа (Письмо в редакцию) // Вопросы истории.* – 1952. – № 7.
10. Державин Н.С. *История Болгарии.* – Т. I: *Происхождение болгарского царства и образование первого болгарского государства на Балканском полуострове.* – М.; Л., 1945.
11. Таранова В.Г. *Проблемы социально-экономической и политической истории Первого болгарского царства в освещении Н. С. Державина // Вопросы истории славян. Социально-экономическое и политическое развитие зарубежных славянских народов в эпоху феодализма: Сб. научн. тр. – Воронеж, 1985.*
12. Державин Н.С. *История Болгарии.* – Т. II: *Болгария времен первого и второго царств.* – М.; Л., 1946.
13. Державин Н.С. *История Болгарии.* – Т. IV: *Национально-освободительное движение в Болгарии (от конца X в. – до 1877г.).* – М.; Л., 1948; *Його ж. Иван Вазов. Жизнь и творчество.* – М., 1948; *Його ж. Христо Ботев поэт-революционер.* – М., 1948; *Його ж. Сб. ст. и исследований по славянской филологии.* – М., 1946.

Samoylenko N.I. The history of the Bulgarian people in the scientific heritage of Nicholas Derzhavin. The article is devoted to study of the scientific activity of the well-known Russian and soviet scientist Nicholas Derzhavin his works about the Middle Age and the New Time period of the Bulgaria history are observed.

Key words: historiography, history of the Slavs, history of the Bulgarian people, Middle Age period of the Bulgaria history.

I. I. Савчук

ДЕКАБРИСТОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «УКРАЇНА»

У статті проаналізовано тематику досліджень з історії декабристського руху, представлену на сторінках журналу «Україна». З'ясовано внесок, оприлюднених на шпальтах часопису, публікацій у розробку декабристознавчої проблематики тогочасною історичною наукою.

Ключові слова: декабризм, українські декабристи, національний рух.

Декабристський рух, що мав неабиякий вплив на сучасників і наступні покоління, у першій третині ХХ ст. широко відображався істориками. Значний внесок у розвиток декабристознавчих студій зробили українські вчені у 1920-х рр., згадою 100-річчя повстання. Поглибленому вивченню декабристського руху в Україні також сприяла можливість використання нових архівних документів [1, 48]. Події першої третини ХІХ ст. знайшли своє трактування й на сторінках провідного українського видання – журналу «Україна». Декабристознавчі студії вітчизняних учених, опубліковані на шпальтах часопису, досі не були об'єктом самостійної дослідницької уваги. Виняток становить лише книга сучасних істориків Г. Казьмирчука й Ю. Латиша, в якій проаналізовано праці українських декабристознавців 1920-х рр. та розглянуто окремі розвідки, опубліковані в «Україні» за 1925 р. [2].

Свідченням серйозного зацікавлення редколегією часопису декабристами став вихід 1925 р. ювілейного номеру, присвяченого вказаній проблематиці. На думку Ю. Латиша, саме «Україна» вперше приділила історії декабристського руху окреме видання [1, 10]. Лейтмотивом цього числа стало, визначене М. Грушевським у передмові, стрижневе питання: українські декабристи чи декабристи в Україні? Це, згідно Г. Казьмирчука, поклато початок створенню оригінальної концепції українського декабризму, яку найбільш докладно розробили С. Сфремов та О. Гермайзе [2, 7]. У цьому ж